

keretein belül működtek. Ebből is következik, hogy a mesterek a megélhetés érdekében vagy vándoroltak városról városra, vagy katonai karriert futottak be. A XVI. századtól alapultak meg a fontosabb vívócéhek, a Marxbrüder és a Federferchter, amelyek ettől kezdve irányadói voltak a német vívóművészetnek.

A vívóversenyek virágkorukban hasonlóak voltak a lövészversenyekhez, népszerűségük azonban sose volt olyan nagy, mint a tűzfegyvereké, gyakran mellékműsorként futottak azok mellett. Egy másik, víváshoz kapcsolódó látványosság volt a kardtánc, amely a vívóversenyekkel együtt élte fénykorát. Koreográfiából és rendes vívásból állt, a hangot dobok, sípok, kardcsattogás és a táncosok által hordott csengők adták. Az ilyen előadásokra általában valamilyen kiemelkedő eseményhez kapcsolódóan került sor, de igyekeztek összekötni a vívóiskolák rendezvényeivel is. Egy előadáson akár több száz táncos is felléphetett, de rendszerint 12-40 fő között alakult a számuk.

Bár a könyv végig számos konkrét eset felidézésével segíti az ábrázolt rendszer megértését, azok az eddig ismertett fejezetekben inkább csak az elemzést segítő, kiegészítő illusztrációként szolgálnak. Ezzel szemben a nyolcadik és a kilencedik fejezetben három eset részletes vizsgálata kerül az elemzés középpontjába. Az első esettanulmány a Rothenburg és Komburg városa közt fekvő Gebstall nevű faluról szól, vizsgálata a szokásjog és a tradíciók erejére világít rá a törvényekkel szemben. A másik esettanulmány a civil és a katonai őrségek közötti viszonyt, illetve ellentéteiket mutatja be egy 1633-ban Nördlingenben megtörtént konfliktus alapján. A harmadik egy 1584-ben Augsburgban kirobbant összetűzést dolgoz fel, ahol felekezeti viták fajultak el és vezettek tettlegességhez.

Végül, a kötet zárásaként, a szerző a már tárgyalt témakörök összefoglalása mellett egy rövid kitekintés keretében kitér a korabeli Európa más országainak, sőt az amerikai kolóniák polgári fegyverviselési szokásaira is.

Ann Tlusty könyve átfogó elemzést ad a kora újkori német városok polgárainak fegyverviselési szokásairól, amit a lehető legtöbb szemszögből vizsgál, esettanulmányai pedig a mai ember számára is élővé és érthetővé teszik az akkori polgári habitust. Igazán értékes munkává az teszi, hogy egyszerre elemzi a városok szokásjogát, írott törvényeit és a módot, ahogy ezek a társadalom életében a gyakorlatban is ténylegesen megjelentek. Ezáltal be tudja mutatni a városvezetés szándékait és az általuk létrehozott jogi rendszer hatékonyságát is, de nem marad ki az sem, hogy a vezetés alatt élő polgárság mindennapi konfliktusainak kezelése és régi fegyverviselési szokásai miként illeszkedtek a városi élet keretei közé. Magát a várost alkotó társadalmat is több szempontból és többféle módszer segítségével vizsgálja, részletesen elemezve a városi népességben belül a vagyoni helyzet, a kulturális jellemzők, vagy származás szerint elkülöníthető különféle csoportokat. Ezáltal strukturált és átfogó képet ad a városok működéséről, a mindennapi élet kereteit adó rendszerről.

Dolozselek Tünde

PAPP SÁNDOR

TÖRÖK SZÖVETSÉG – HABSURG KIEGYEZÉS A Bocskai-felkelés történetéhez

*(Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2014. 402 o.
ISBN: 978-963-236-859-7)*

Őszintén megvallva nem kevés aggodalommal fogtam bele Papp Sándor kötetének bírálatába. Tisztáznom kellett önmagammal, hogy irodalomtörténészként lehetek-e egy olyan – oszmanisztikai súlypontú – történelmi monográfia recenzense, amely lényegében mindvégig a saját szakterületének keretei között mozog. Végigolvasva a könyvet, aggályaim csökkentek. Olyan történelmi mű ez, amely a korszak iránt érdeklődő *nem történész* és *nem oszmanista* kutatók (például irodalmárok, művészettörténészek) számára is nagy fontossággal bír. A kora újkorral foglalkozó különféle stúdiumok rendkívül szorosán egymásra vannak utalva. A kultúrákutatás nem képzelhető el szilárd történelmi alapok nélkül. Bocskai István 1604-től 1606-ig tartó felkelésének története a kora újkori

magyar, európai és oszmán történelem nagyon fontos fejezete. Elismeri ezt mindenki, vélekedjék bármiként magáról Bocskai Istvánról, értékelje bárhogyan az általa vezetett mozgalmat.

Papp Sándor könyve szorosan kapcsolódik azokhoz a hosszan hullámzó Bocskai-vitákhoz, amelyek az elmúlt évtizedben erősen foglalkoztatták a tudományos közvéleményt. Ez a mű azonban nem bekapcsolódni kíván ezekbe a disputákba, hanem új szemlélettel és új bázison vizsgálódva, új alapokra kívánja helyezni a Bocskai-korszak kutatását. Oszmanistaként olyan levéltári forrásanyagot tud megszólaltatni, amelyre az elmúlt korok történetírói alig, vagy egyáltalán nem támaszkodtak. A szerzőnek szilárd meggyőződése, hogy csakis a török kútfőkből juthatunk igazán biztos ismeretekhez a felkelés oszmán orientációjának megértéséhez – márpedig Bocskai török szövetsége (és később az oszmánoktól való fokozatos eltávolodás) az elmúlt évek vitáinak homlokterében állt. Szimpatikus és sikeres törekvés ez. Kimondatlanul bár, de azt üzeni mindenkinek: *ad fontes*; vagyis a viták meddő körei helyett nézzük meg inkább, miről tanúskodnak maguk a történeti források.

A könyv nemcsak oszmán szemszögből vizsgálja tárgyát. Teljes igényű monográfia ez, mely az újonnan bemutatott (sokszor felfedezészámba menő) iratanyagot mindig szembeesíti az eddig ismeretes, kiadott és kiadatlan kútfőkkel, és ebből az összehasonlításból tud új történeti tudáshoz jutni, vagy újszerű következtetéseket levonni. Átfogó korrajz a kötet, egyedül a Bocskai-felkelés vallási (protestáns) mozgatórugóinak részletes bemutatásától tekint el – tudatosan, vállaltan. Nem állítom, hogy ez a szál nem hiányzik az olvasónak, de elismerem, hogy túlfeszítette volna a mű kereteit.

Papp Sándor keményen megdolgoztatja olvasóját. Három narratív síkon halad előre a mű: a forrásanalízis, az eseménytörténet és a történelmi szintézis síkjain. A könyv szemléleti sajátossága, hogy ezeken a síkokon mindig egyszerre, egy időben mozog, nyilvánvalóan azt sugallva ezzel, hogy a három sík feltételezése merőben spekulatív: csak a vizsgálódó kutató tudatában válnak külön ezek, a valóságban teljesen egybeesnek. Most mégis megkísérlem elkülöníteni ezeket a síkokat. Megjegyzéseimet előbb a forrásokhoz, utána az eseménytörténethez, végül a történelmi szintézishez igyekszem hozzákapcsolni.

Papp Sándor forráskezelése mikrofilológiai alaposságú. A körültekintő vizsgálódás meghozza a várt sikert, és szinte mindig a történeti értelmezés új lehetőségeit rejtje magában. Jó példája ennek az oszmán–magyar érintkezések kulcsfontosságú irattípusának, az *ahdnâménak* (szultáni szerződéslevélnek) a fogalmi elemzése. Kiderül, hogy az oszmánok és a magyarok nem ugyanazt értették *ahdnâmén*, és ez olykor komoly diplomáciai zavarhoz vezetett.

A Bocskai megsegítésére indított oszmán hadjáratok idején kimenő török parancsok szoros olvasata azt a meglepő eredményt hozza, hogy Kádizáde Ali pasának a hadjárat idején alárendelt szerep jutott Bocskaival szemben, tehát az oszmánok valóban nagy reményeket fűztek a fejedelemhez.

Újdonság az is, hogy a Bocskai meggyilkolásáról, megmérgezéséről szóló híresztelések hivatalos oszmán forrásokban is megjelennek.

A kor magyar nyelvű leveleinek értelmezése gyakran legalább olyan nehéz, mint az oszmán iratoké. Nagy László, az egyik legszorgalmasabb Bocskai-kutató például Illésházy István egyik levelét gyilkosságra való felszólításként értette: úgy gondolta, hogy Illésházy adott utasítást a Bocskai megmérgezésével vádolt Káthay Mihály kancellár felkoncolására. Papp Sándor történeti szövegelemzése kimutatja, hogy ez az olvasat megalapozatlan. Rimay Jánosnak Bocskai vélt megmérgeztetéséről Illésházynek beszámoló levelét viszont szerintem Papp Sándor némiképp túlínterpretálja, amikor a sajnálat és a részvét hiányát rója fel Rimaynak. A humanista költő tudálékos (orvosi kérdésekben is szakértőnek mutatkozó) stílusa félrevezető lehet. Amúgy Rimay fogalmazta meg Bocskai verses sírfeliratát, meglehetősen szépen. Másfelől nem is igen volt szüksége arra, hogy Illésházyt keresztül „átmentse magát” a Bocskai halála utáni időkre, hiszen Bocskai udvarában, a fejedelem titkáráként, már korábban is Illésházy érdekeit képviselte. Bocskai „kormányának” és diplomáciai karának összetétele a politikai erőviszonyokat tükrözte.

A kötet talán legbonyolultabb dokumentumértelmezése a történeti szakirodalomban „szerencsi kiáltványként” ismert szövegtípus különféle változatainak bemutatása és kontextusba helyezése. Papp eme kutatásai párhuzamosan haladnak Kees Teszelszky és Zászkaliczky Márton hasonló tárgyú vizsgálódásaival. Papp Sándor kimutatja, hogy Bocskai propagandája az európai célközönség

és a politikai helyzet változásait követte. Történeti szöveganalízis segítségével sikerült a kiáltvány különféle redakcióit megnyugtatóan elhelyezni a napról napra átformaló politikai erőterben.

A lábjegyzetekben olvasható az a sokatmondó megjegyzés, hogy az általában megbízhatatlannak mondott Szerémi Györgynek a Szent Korona török kézbe kerüléséről szóló információit török források igazolják. Ezzel Papp Sándor Szakály Ferenc megérzéseit igazolja, Szakály ugyanis a szokásnál nagyobb történeti hitelt tulajdonított Szerémi művének.

Papp forrásértelmezései közül számomra a Bocskainak ajándékozott (a bécsi *Schatzkammer*ben őrzött) török korona elemzése volt a legérdekesebb. A koronáról szóló fejezetek a művészet- és kultúrtörténet területét is érintik, egyszersmind az írott dokumentumokhoz hasonló *történeti forrás-ként* kezeli a szerző a nevezetes fejéket. Kimutatja, hogy a korona nem értelmezhető oszmán felségjelvényként. Formája, jellege, üzenete csakis keresztény kontextusban bírt jelentéssel. A törökök a magyar Szent Koronához némiképp hasonló, zárt királyi fejéket kívántak adni Bocskainak. A tárgy a szultáni kincstárból elővett és sebtében felújított görög (bizánci) korona. Izzgalmas az a feltételezés, hogy Bocskai egyik tallérján és kolozsvári szülőházának címerdíszen a török korona stilizált ábrázolása látható. Ha ez igaz, akkor annak messzemenő történeti jelentősége lenne, azt bizonyítaná, hogy Bocskai nemcsak elfogadta, hanem uralkodói díszként is viselte a török koronát. Meggyőző bizonyítékkal ezt az állítást persze aligha lehet alátámasztani. A szerző, gondosan mérlegre téve a korona elfogadásának vagy el nem fogadásának sokat vitatott gesztusait, inkább az elfogadás irányába hajlik.

A monográfia historiográfiai bevezetése, bibliográfiája példaszerű. Melléksiker, de komoly, hogy Papp Sándornak sikerült felfedeznie a Ráday Levéltárban Benda Kálmán lappangó kéziratát, a Magyar Országgyűlési Emlékek 13. és 14. kötetének nyomdakész anyagát. (Ezt a kéziratot egyébként Benda jóvoltából az 1970-es években én is használtam.) Talán érdemes lett volna még Ötvös Péter Illésházy Istvánról szóló kandidátusi értekezését és Bíbor Máté *Gyulaffi Lestár erdélyi emlékiró életműve* című kiváló doktori értekezését is felhasználni, pusztán azért, mert Illésházy kulcsszerepet játszik a kor történetében (és persze Papp Sándor könyvében), Gyulaffi Lestár pedig eminens forrásnak számít. Szamosközy Istvánnak a Bocskai-korra vonatkozó, sokat idézett magyar nyelvű jegyzetei, feljegyzései esetében esetleg jobb lett volna a nyelvészek által 1991-ben készített modern kiadást (is) használni. A *Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores XIX. századi szerkesztői* ugyanis a főljegyzésekkel meglehetősen gondatlanul jártak el. (Gyulaffi jegyzeteiből például valóságos „művet” konstruáltak.)

A monográfia folyamatosan tükrözteti a forrásanalízist az eseménytörténet síkjára. Így tudja összeállítani például a felkelés előtörténetének szoros kronológiai rendjét. Ilyen módszerrel sikerül korrigálni az erdélyi hadjárat eseménymenetét. Így tudja Papp Sándor megrajolni Bocskai mozgalmának fejlődésmenetét, kijelölve ebben a legfontosabb fordulópontokat. Ilyen volt például az 1604. november 12-én megtartott kassai gyűlés, amikor Bocskai megkapta a Portától a fejedelmi jelvényeket. De ilyen volt 1605 júliusának és augusztusának fordulója is, amikor Bocskai „az addig határozott portai együttműködést... feladta, és az addigitól eltérő, viszont a saját személyes múltjával, hagyományaival összeegyeztethető irányba haladt tovább”. Így sikerül rámutatni arra, hogy amit a történettudomány „szerencsi kiáltványnak” nevez, azt sokkal inkább „korponainak” kellene nevezni, mert Szerencsen jószerével semmiféle kiáltvány nem keletkezett.

Ezeknél még sokkal bonyolultabb kronológiai mutatóvonalakra is képes ez a könyv. Csak így volt lehetséges történetileg hitelt érdemlően bemutatni az egy időben zajló, de logikailag és politikailag ellentétes folyamatokat, vagyis az oszmánok és a Habsburgok közötti háborús eseményeket és a folyamatos béketárgyalásokat, és mindezekkel párhuzamosan Bocskai hadi vállalkozásait és kiegyezési törekvéseit, a törökök Bocskait megsegítő hadmozdulatait, amelyek egyúttal a Hódoltság területének megnövelésére, tehát végső soron Bocskai ellen (is) irányultak (lásd Lippa és Esztergom bevétele).

Ezekből a párhuzamos és ellentétes eseményekből logikusan következik az, amit fentebb a történelmi szintézis síkjának neveztem. Ez a szint, az általános következtetések szintje, éppen a fent vázolt érvelési struktúrából adódóan áttetsző és cseppet sem ideologikus vagy didaktikus. Jó pél-

¹ *Varsányi Krisztina*: Bethlen Gábor királlyá választása a korabeli német nyelvű nyomtatott sajtóban. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. *Kármán Gábor – Kees Teszelszky*. Budapest, 2013. 275–310. o.

dája ennek az az elemzés, amely az Esztergom elleni 1605. évi török támadás hátterét megvilágítja, leszámolva a török „kétszínűségének” évszázados kliséjével. A magyar források azzal vádolták a nagyvezírt, hogy hitszegő módon az osztrák örökös tartományok helyett egy magyar várat támadott meg. A törököt azonban nem erkölcsi indokok vezették, hanem a szükség. Meg kellett erősíteni Buda előterét.

Bocskai török szövetségének indokait is roppant egyszerűen magyarázza meg Papp Sándor. Idézek egy részletet a könyv bevezetéséből: „Erdélynek el kellett fogadnia, hogy egy időre az oszmán nagyhatalom befolyása, hatalma alá került. Tulajdonképpen ennyiben ki is merül a lényeg. Ezt a helyzetet senki sem akarta, a kényszer rávitte a kortársakat, hogy együtt éljenek vele.”

Kitűnő az a párhuzam, amit Papp Sándor a Szapolyai János kori viszonyok és Bocskai kora között von. Több is volt ez, mit hasonlóság: a Habsburg-ellenesség történelmi modelljeként funkcionált, és az idők során egyfajta üdvtanná fejlődött. Az erdélyi fejedelmek által uralt keleti erőter a háborús időkben kissé átalakult, ilyenkor látszólag megnövekedett a fejedelmek mozgáster, de ez a tér csakhamar beszűkült, és kisebb-nagyobb változásokkal helyreállt az eredeti állapot: az oszmán vazallusállam. Még egy roppant beszédes mondatot idéznék a könyvből mindehhez: „Az ellenkező oldalon állóktól... nem lehet elvárni, hogy a szabadság fogalmát egyformán értékeljék.” Bocskai támadását a Magyar Királyságban sokan idegen behatolásként, dúlás-fosztásként élték meg. A hajdúkat *ott* nemigen várták tárt karokkal, és a Bocskai-ellenes küzdelemnek akadtak magyar hősei: „Azért mivel hogy az én nemzetemben soha áruló nem volt, bizony én sem akarok az első lenni...” – így indokolta a Habsburg király melletti kitartását a palotai főkapitány.

Nemcsak bonyolult narratív szerkezete van Papp Sándor művének, hanem feszes dramaturgiája is. A könyvnek – ha lehet ilyet mondani egy történelmi értekezésről – vannak igazi hősei. Ilyen Bocskai, ilyen Illésházy, de ilyen Káthay Mihály is. A Bocskai halála körüli ideges feszültség hangulatában, a mérgezéssel megvádolt Káthay kancellár tragikus sorsának bemutatásával ér véget a történet, és lényegében a monográfia is. Szimbolikus talán az az értékelés, amit a Kassa piacán darabokra szabdalt Káthayról kapunk. Nyilvánvalóan nem ő mérgezte meg a fejedelmet, és alighanem más sem. Beteg ember volt ekkor már Bocskai, vízkóros. Káthayt tehát hamisan vádolták gyilkossággal. Büntelennek azonban mégsem nevezhető, mutat rá Papp Sándor – ezzel teljesen egyetértek. Szinte bizonyos, hogy valamiféle alkut kívánt kötni a Habsburgokkal. Tegyük hozzá: *éppen ezt tette* Bocskai is, Illésházy is, csak éppen másképp. A Bocskai-kor azért volt oly érdekes és izgalmas – és ezt a kötet ékesen bizonyítja –, mert a politikai kényszerpályákról alkalmasint akár le is lehetett térni. Volt, akinek ez sikerült, volt, akinek nem.

Mindezeket a gondolatpályákat végigjárja a kötet, mégsem elégszik meg az „egyfelől–másfelől” semmitmondó dialektikájával. Elsődleges célja az egyedi történelmi szituáció és az abban mozgó egyének megértése. A történelem ugyanis csak részben ismétli önmagát, részben viszont mindig hoz valami újat. Bocskai korában nagyon sok ilyen egyedi sajátosság volt. Én ezt éppen az ellentétek furcsa, és mai szemmel nézve olykor illogikus kiegyenlítődesében látom. Bocskai szobra talán nemcsak azért áll ott a reformáció genfi emlékművén, mert a fejedelem a protestantizmus hitharcosa volt. Hanem talán azért is, mert európai formátumú egyéniség volt, aki tudott harcolni, ha kellett, de tudott békét is kötni, mikor arra volt szükség. Papp Sándor monográfiája azért is kiváló munka, mert mélységében tárja fel az oszmán szövetség szövevényét, egyszersmind rámutat a kiegészítés felé mutató erős készletésekre.

Talán nem merészség levonnunk azt a következtetést mindebből, hogy nincs egységes és egyértelmű értelmezése, értékelése a Bocskai-korszaknak, mert az – mármint a kor – állandó változásban volt. És nincs egységes önképe a régi magyarságnak sem, mert többféle volt, összetett volt, önellentmondásos volt. Ezeket az ellentmondásokat csak néha lehetett feloldani, akkor is csak ideig-óráig. Elfogadni kell őket, nem pedig igazságot hirdetni.

Ács Pál